

ANDERS FRENANDER

Kulturpolitik och kulturpolitik

Ett ords förvandlingar i tiden

Kulturpolitik är ett ord med obestämd mening. Som det vanligtvis används i Sverige syftar det på ett administrativt bestämt område i de nationella, regionala och kommunala budgetarna. Där avsätter politikerna medel till kultursektorn, vilken i princip omfattar de etablerade konstarterna och kulturarvet, det vill säga att en estetisk tolkning av kulturbegreppet råder. Om detta har politiker från alla partier varit överens sedan området började formas på 1960-talet. Men det är långt ifrån en självklarhet.

2010 kom Sverigedemokraterna (SD) in i riksdagen. Det är ett parti med markant annorlunda uppfattning om kulturpolitikens innehåll och generella roll. Detta har påverkat den politiska debatten. Sedan en tid har det gått att se en ny diskurs växa fram, där "kulturpolitik" har en mycket bredare innebörd och den "kultur" man refererar till är av ett annat slag än de estetiska konstarterna. Är detta något nytt i den svenska politiska och kulturella debatten, eller återknyter denna hållning till tiden före det kulturpolitiska områdets etablering? Det är om sådana frågor den här studien ska handla, och avsikten är att anlägga ett historiskt perspektiv på vad man i politiska och kulturella kretsar har menat med "kulturpolitik" vid tiden kring förra sekelskiftet och vad man menar idag. Av utrymmesskäl kommer jag att begränsa denna exposé till två nedslag med hundra års mellanrum.

Inledningsvis kan det vara nyttigt att klargöra det som redan antytts om kulturbegreppets mångtydighet. Även om också begreppet politik äger sin mångtydighet bortser jag från det i det här sammanhanget och låter "politik" vara detsamma som offentlig maktutövning. Kulturbegreppet har i sin tur gjorts till föremål för många analyser och bestämningar. En distinktion som ofta framhållits är den mellan ett es-

tetiskt och ett antropologiskt begrepp.¹ Begreppen estetisk respektive antropologisk går emellertid att förfina ytterligare, genom att skapa en analytisk tudelning mellan "konst- och kulturpolitik" och "bredare kulturpolitik".² Den förstnämnda, som förutom konstarterna också riktar in sig på till exempel mediefrågor, är helt enkelt den kulturpolitik som för närvarande bedrivs på de olika förvaltningsnivåerna i Sverige. Vid sidan av denna förekommer också den bredare betydelsen, inte minst i den politiska och kulturella debatten men också i utredningar och politiska programtexter. Vad som då avses kan variera rätt mycket, från ganska närliggande frågor av typen minoritetsspråkens relevans och ställning till diskussioner om innehållet i ett bra liv. En viktig egenhet med det bredare begreppet är att det många gånger bottenar i uppfattningen av "kultur" som en gruppegenskap, att människors vanor, traditioner och beteenden kommer sig av tillhörigheten till exempelvis en viss etnicitet.

Redan här framgår att bestämningen av "kulturpolitik" kan vara mångtydig, på grund av det innehåll man vill ge kulturbegreppet. Ser man i stället till vilken användning ett parti eller en debattör vill tillmäta kulturpolitiken mångfaldigas definitionerna på ett nästan explosivt sätt. I *Kulturstrider & statskonst* (2021) ger författaren och kulturdebattören Mikael Löfgren prov på några sådana bestämningar. Han listar följande användningar av kulturpolitiken: som minnespolitik, som identitetspolitik, som försvarspolitik, som fördelningspolitik och som näringspolitik.³

Till hans lista kan man lägga många fler bestämningar som förekommit både i forskningen om den svenska kulturpolitiken och i själva den politiska debatten. Bland exemplen återfinns kulturpolitik i betydelsen konstpolitik, välfärdspolitik, tillväxtpolitik, växtpolitik, social miljöpolitik, bildningspolitik, språkpolitik. Min poäng är inte att vara uttömmande, utan att peka på just det förhållandet att "kulturpolitik", kanske trots vad man intuitivt uppfattar, verkligen är ett ord med obestämd mening. Som den föreliggande historiska jämförelsen kommer att visa är ordet kulturpolitik i själva verket multifunktionellt, med vilket avses att det kan ges flerfaldiga betydelser och användas i flera sammanhang på olika sätt.

NEDSLAG 1, SEKELSKIFTET 1900

När kulturpolitik först började omtalas i Sverige var betydelsen en annan än den som nu läggs i ordet. I sin avhandling *Kulturpolitik. Formeringen av en modern kategori*

1 Jämför dock framställningen i Fornäs 2012, där han ger *fyra* olika betydelser av "kultur".

2 Jag vill tacka Linnéa Lindsköld som presenterade denna förfining på en föreläsning 5/10 2022.

3 Löfgren 2021, s. 14–16.

(2014) ägnar My Klockar Linder hela den första tredjedelen åt att spåra ordets ursprung och tidiga användning(ar). Den första relevanta förekomsten daterar hon med hjälp av SAOB till den 2 maj 1897. Det sker i en ledarartikel i *Svenska Dagbladet*, som detta år fått en nystart med hjälp av finansiella tillskott från bland andra bankiren och konstmecenaten Ernest Thiel. Det är tidningens chefredaktör Helmer Key som meddelar att den nya tidningen ska ”sträffa för kulturpolitik”.⁴

Klockar Linder lyfter särskilt fram två tongivande debattörer, som kom att precisera innehållet i och riktningen för den kulturpolitik Key hade förutskickat. De två var Gustaf Steffen (1864–1929), professor i nationalekonomi och sociologi, respektive Rudolf Kjellén (1864–1922), professor i geografi och statsvetenskap, båda vid Göteborgs universitet. Bägge männen var också politiker samt periodvis riksdagsmän. För Steffen var det grundläggande att det i hans samtid existerade en motsättning mellan partipolitik och kulturpolitik. Partipolitik var detsamma som att kämpa för egenintresset och det materiella, vilket därmed bortsåg från de kulturideal som Steffen menade var oundgängliga för samhällets och nationens rätta utveckling. Klockar Linder anför ett mycket talande citat: ”Partierna äro representanter för sociala separatintressen och äro framför allt sysselsatta med att bekämpa hvarandra, icke med att befordra en harmonisk-allmänmänsklig materiell och andlig kultur.”⁵ Motsättningen mellan partipolitik och kulturpolitik kunde emellertid, enligt Steffens övertygelse, överbryggas genom att låta kulturpolitiken omfamna och omforma partipolitiken. Det hela, konkluderar Klockar Linder, går att se ”som ett steg i mänskligheten utveckling” vars fullbordan innebar att ”politiken hade förädlats till att bli kulturpolitik”.⁶

Kulturpolitik i denna mening var alltså något som gällde samhällets helhet, ”nationens och folkets gemenskap”, som Klockar Linder skriver. Rudolf Kjellén fördjupade detta synsätt och satte det i ett eget teoretiskt statsvetenskapligt ramverk, vilket innehöll begrepp som kom att få stor spridning i europeisk stats- och samhällsvetenskaplig debatt, likaväl som i den politiska debatten fram till andra världskriget. Den tredje delen av fyra i den serie ”politiska handböcker” som sammanfattar Kjelléns teoretiska systembygge har den talande titeln *Staten som livsform*. Att staten var en organism för Kjellén blir genast uppenbart. Staterna ”äro sinligt-förnuftiga väsen”, ja ”framför allt ett lif, med lifvets risk och lifvets krav och lifvets rätt”, skrev han.⁷ När Kjellén utvecklade sitt system skilde han mellan statens ”natursida” och dess ”kultursida”, och vägledande för studiet av natursidan var de två begreppen geopolitik och etnopolitik. I dem fram-

4 Klockar Linder 2014, s. 25.

5 Klockar Linder 2014, s. 28ff., citatet från Steffen på s. 31.

6 Klockar Linder 2014, s. 33.

7 Kjellén 1916, s. 27 respektive s. 35.

stod "statens biologiska karaktär mest omedelbar och nödvändig".⁸ Det handlade för honom om att folket, nationen och staten var ett samlat uttryck för den statliga viljan och att nationen då uppträdde som "en etnisk individ".⁹ Det är talande att Kjellén hänförde etnopolitiken – där studieobjektet är staten som en etnisk organism, den inre enheten mellan stat och folk – till natursidan. Det som nutida samhälls- och kulturvetenskap skulle betrakta som historiskt kontingenta och kulturellt konstruerade fenomen var för honom naturgivna och färdiga fenomen.

I grund och botten handlade alltså "politik" för dessa två om hur man värnar, vårdar och stärker nationens och dess folks kultur. Politiken, påpekar Klockar Linder, "hängde samman med konstitutionen, som den grund staterna vilade på".¹⁰ Om den statliga politiken sålunda byggde på en föreställning om inre enighet och harmoni inom nationen uteslöt den ingalunda skillnad och konflikt i relation till andra stater och deras kulturella och etniska fundament. Sådana skillnader mellan olika "kultur-nationer" kunde bli en kamp med fredliga medel, något som genomsyrar till exempel bibliotekspionjären Valfrid Palmgrens plädering för att Sverige skulle kopiera det amerikanska *public library*-systemet. Genom att bygga upp det hon kallade allmänna bibliotek (beteckningen kom dock senare att bli "folkbibliotek") kunde man "höja ett folks intelligens" och därmed komma i en bättre position i kampen mot andra "mäktiga kulturländer", som bland andra Tyskland och England.¹¹

Både Kjellén och Palmgren tillhörde den tidens högerpolitiker. Kjellén var en mycket tongivande figur i den så kallade unghögern, som bejakade vissa sidor av moderniteten, speciellt dem som förknippades med industri och teknik. Andra sidor av moderniteten förkastades däremot. Historikern Håkan Blomqvist sammanfattar ståndpunkten koncist: "För Kjellén kom tankarna – om folket, nationen och staten – att vända sig mot modernitetens ideal om medborgarnationen från franska revolutionen. Under första världskriget förespråkade han 'modig uppslutning' på Tysklands sida för '1914 års idéer mot 1789'".¹²

Denna begreppsanvändning var dock inte den enda som förekom under första halvan av 1900-talet. Här är inte platsen för analys av andra användningar, men för rättvisans skull vill jag hänvisa till Klockar Linders sammanfattande kommentar. Hon understryker att användningen av ordet kulturpolitik "präglades av en påtaglig mångtydighet". Det fanns heller ingen "sammanhållen kärna av frågor", utan det kunde

8 Kjellén 1916, s. 38.

9 Kjellén 1916, s. 92.

10 Klockar Linder 2014, s. 36.

11 Se t.ex. Frenander 2012 eller Lundgren, Myrstener & Wallin 2015. Citaten från Frenander 2012, s. 28.

12 Blomqvist 2022, s. 39.

handla om ”kultur och civilisation, nationalism, patriotism och kosmopolitism, humanism, religion och statsbildningar” och flera andra frågeställningar.¹³

NEDSLAG 2, 2000-TALET

Gränserna mellan kulturpolitik och politik i allmänhet var under lång tid flytande och porösa.¹⁴ Det var strängt taget inte förrän kulturfrågorna fixerades som ett eget politikområde som gränserna blev tydliga och klara, vilket skedde i samband med den stora utredningen från 1972 och riksdagsbeslutet två år senare.¹⁵ De frågor som kulturpolitiken skulle ägna sig åt blev det jag inledningsvis benämnde konst- och kulturpolitik. Ett grundläggande drag, som förenade alla partier, var uppfattningen att kulturpolitiken skulle karakteriseras av principen om armlängds avstånd. Kortfattat innebär denna att politikerna inte ska ge sig in i diskussioner och beslut om innehållet i konsten, utan begränsa sig till den ekonomiska och organisatoriska infrastrukturen. Det är inte förrän det senaste decenniet som denna partipolitiska konsensus på allvar utmanats. Den kulturpolitiska debatt som nu skjutit fart rör i stor utsträckning just frågan om innehållet i och omfånget av vad som ska kallas kulturpolitik. En del forskare har i sammanhanget talat om en (åter)politisering av kulturpolitiken.¹⁶ I debatten har förekommit uttryck som kulturkamp och kulturkrig.¹⁷ Vad det är frågan om är att delar av högern mobiliserat kring de aktuella frågorna och ansenligt vitaliserat den kulturpolitiska debatten.

Borgerlig kulturpolitik

Det finns två strömmar i denna samtida debatt. Den ena består i den diskussion som börjat spira på högerkanten, utanför de politiska partierna, om olika former av ”borgerlig kulturpolitik”. Strävan är, kan man säga, att formulera en mer självmedveten

¹³ Klockar Linder 2014, s. 40.

¹⁴ Ett synnerligen intressant exempel på hur det breda kulturpolitikbegreppet lades till grund för en offensiv och visionär socialdemokratisk politik finns i betänkandet *Människan och nutiden* som presenterades 1952, se Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1952.

¹⁵ SOU 1972:66.

¹⁶ En av dem är Tobias Harding 2022. Hela det aktuella numret av *Cultural Trends* ägnades åt detta tema.

¹⁷ En sökning i Mediearkivet på ordet ”kulturkrig” ger tydligt besked om en starkt ökad frekvens de senaste åren: för 2010 får man 68 träffar, för 2015 71, medan 2020 ger 730, året därpå 669 och sista året 1030. Statsvetaren och skribenten Andreas Johansson Heinö ägnar hela sin bok från 2021 åt saken: *Anteckningar från kulturkriget*.

kulturpolitik med en tydligare ideologisk profilering än vad debattörerna uppfattar att de borgerliga partierna står för. Omdömet bekräftas i en artikel av kulturpolitikforskaren Tobias Harding. I en analys av hundra års borgerlig kulturpolitik konstaterar han att den sällan skilt sig särskilt mycket från övriga partiers; tvärtom tyckte han sig 2015 ana "en viss andefattighet" i debatten, "inte minst på den borgerliga sidan".¹⁸

Den mest framträdande och artikulerade representanten för denna nya strömning är nog Lars Anders Johansson, som redigerat antologin *Varken bildning eller piano. Vantrivs borgerligheten i kulturen?* (2015) och på egen hand skrivit *Att dansa efter maktens pipa. Kultur i politikens tjänst* (2017). Båda böckerna har tydligt kulturpolitiska ambitioner. Johanssons centrala position i den borgerliga debatten om kulturens och kulturpolitikens roll i samhället gör att de ståndpunkter, resonemang och argument han intar och anför borde kunna ge en god inblick i vad en mer ideologiskt profilerad borgerlig kulturpolitik kan tänkas vara. I den senast utgivna boken, *Att dansa efter maktens pipa*, har han formulerat utgångspunkter för "en liberal kulturpolitik, en konservativ kulturpolitik och en libertariansk kulturpolitik".¹⁹ Här framkommer omedelbart att borgerligheten inte är en politisk monolit, utan innehåller olika riktningar. Denna pluralism hanterar Johansson ganska hårdhänt. Flera möjliga och principiellt intressanta alternativ utelämnar han helt sonika.

När det gäller den liberala kulturpolitiken slår Johansson fast att den måste utgå från det som är liberalismens såväl startpunkt som slutpunkt: "den individuella friheten".²⁰ Bland de utgångspunkter som Johansson sedan lyfter fram som de viktigaste kommer följdriktigt hävdandet av en "strikt åtskillnad mellan den politiska sfären och den privata" samt "konkurrens som drivkraft och främjare av kvalitet". Han framhåller också att liberalismen har en "i grunden positiv syn på människan".²¹

På den grundvalen (som här förvisso är komprimerad) formulerar Johansson en prioritetslista över liberalismens kulturpolitiska frågor. De tre punkter som står överst på den listan är "Stärkande av bildningsidealets ställning", "Stärkande av de humanistiska disciplinerna" och "Fria universitet", frågor som i dag tillhör det utbildningspolitiska fältet. Det är anmärkningsvärt eftersom han därmed, utan någon kommentar, vidgar kulturpolitiken utanför konst- och kulturpolitiken. Det går också att ifrågasätta hur viktig bildningsfrågan har varit i klassisk liberalism. Mitt intryck är att den inte tagit plats tydligt förrän de senaste decennierna. Men låt gå, bildning och utbildning är av centralt värde för moderna svenska liberaler.

18 Se Johansson 2015, s. 357.

19 Johansson 2017, s. 314.

20 Johansson 2017, s. 315.

21 Johansson 2017, s. 318–319.

Efter utflykten till utbildningspolitiken räknar Johansson upp ett antal punkter som direkt berör den konventionella kulturpolitiken, såsom "Ökad privat finansiering", "Stärk kanons ställning i undervisningen", "Motverka politiseringen av kulturinstitutionerna" och "Avskaffa reklamskatten och presstödet".²² De flesta av dessa punkter går enkelt att inränga under ett liberalt paraply. I mina ögon sticker emellertid stärkandet av kanon ut. En kanon inom en konstgenre (litteratur, konst, drama och så vidare) är rimligen en samling verk som tillskrivits särskild eminens och vikt av någon auktoritet. Det är svårt att tänka sig att denna auktoritet skulle kunna vara någon annan än staten. Men skulle det vara förenligt med principen om armlängds avstånd? Men ska inte staten i en liberal kulturpolitik i princip lämna alla konstnärliga avgöranden till de enskilda individerna?

Den andra stora ideologiska riktningen inom borgerligheten är konservatismen. Ska man vara noggrann är den äldst av de klassiska politiska ideologierna i det moderna kapitalistiska samhället. Det är inte ovanligt att räkna den brittiske filosofen Edmund Burkes skrift *Reflections on the revolution in France* från 1790 som konservatismens födelseögonblick. En bärande tanke hos Burke är motståndet mot moderniteten, vars förkastande av auktoriteter och traditioner blev tydligt i den franska revolutionen. Det är dock inte den delen av konservatismens idégoods som Johansson åberopar när han formulerar ett förslag till "konservativ kulturpolitik". Hans utgångspunkt är i stället vad han kallar ett frihetligt konservativt perspektiv, som ligger ganska nära liberalismen.²³ Ty även om han påpekar hur viktigt människans sammanhang – till exempel familjen, religionen och nationen – är för hennes existens och identitet och att de konservativa tenderar att ha en rätt dyster människosyn, så blir hans punktlista för en konservativ kulturpolitik relativt lik den liberala. Det lokala och det traditionella blir starkare betonat, liksom ett elitistiskt drag i konstpolitiken. En konservativ kulturpolitik borde också, enligt Johanssons förslag, aktivt blanda sig i arkitektur och stadsplanering.²⁴ I övrigt sammanfaller listan i stort sett med den liberala.

Nationalkonservativ kulturpolitik

Bland många möjliga borgerliga åsiktsriktningar väljer Johansson, som nämnts, att ta upp den libertarianska som ett tredje alternativ. Därmed lämnar han, helt avsiktligt, luckor i redovisningen av hur mer explicit ideologiska kulturpolitiska program skulle kunna se ut på högerkanten. Den lucka som är särskilt intressant och viktig att un-

²² Johansson 2017, s. 319–322.

²³ Johansson 2017, s. 325.

²⁴ Johansson 2017, s. 326–328.

dersöka är den som ligger till höger om Johanssons frihetliga konservatism. Det är en mer klassisk konservativ position, och det är den som Sverigedemokraterna vill inta. Detta är heller ingenting som partiet hymlar om, det är "socialkonservatism på tydlig nationalistisk grund" som är partiets hemvist.²⁵ Det är framför allt hos detta parti som den andra strömningen inom den borgerliga debatten återfinns.

Till att börja med är det lätt att konstatera att Sverigedemokraternas uppfattning om kulturpolitik är markant annorlunda än de övriga partiernas. För SD är den nationella kulturen, som de uppfattar den, faktiskt själva grunden för all deras politik. Även om partiet självt anger att det har en särskild kulturpolitik går den egentligen inte att skilja från partiets politik i stort.

Det är alltså ett antropologiskt uppfattat kulturbegrepp som är grunden för SD:s politik. I principprogrammet från 2019 formuleras det så här: "Vi ser således förekomsten av en gemensam nationell och kulturell identitet bland befolkningen i staten som en av de mest grundläggande hörnstenarna i en stark och väl fungerande demokrati."²⁶ Staten är inte en politisk enhet etablerad av dess medborgare, utan snarare ett organiskt utflöde av en förutsatt kulturell gemenskap. Man har också en alldeles egen uppfattning av "nationen som den viktigaste, äldsta och mest naturliga mänskliga gemenskapen".²⁷

Att partiet strängt taget inte behöver ett särskilt kulturpolitiskt program blir än tydligare när förhållningssättet till "kulturen" ska preciseras. Man understryker då att "kultur" är "socialt överförda levnadsmönster" med "en helt central politisk funktion".²⁸ I kärnan av partiets politik finns det man kallar "den svenska kulturen". Exakt vad den består i är svårt att utläsa av programmet, annat än att den är just "svensk". Ska man få syn på partiets uppfattning är det enklare att granska vad det är motståndare till. Kulturimperialism, kulturrelativism och mångkulturalism är tre företeelser som nämns.²⁹ Den hållningen innebär att en viss kultur måste uppfattas som något i sig självt tillräckligt. Kulturen är också en stabil och färdig helhet med tydliga gränser. Och denna specifika kultur är något som individen har eller inte har.

Vi har här att göra med en kulturabsolutism som starkt skiljer mellan vi och dem, som tillskriver alla dem som partiet definierar som "svenskar" vissa bestämda seder, traditioner, värderingar, normer och så vidare. Är man född i Sverige tillhör man den svenska nationen. Man kan också bli en del av den, men då tvingas individen till assimilerings i det svenska, ty det sker endast genom att "byta lojalitet, språk, identitet

25 Sverigedemokraternas principprogram 2019, s. 7.

26 Sverigedemokraternas principprogram 2019, s. 4.

27 Sverigedemokraternas principprogram 2019, s. 9.

28 Sverigedemokraternas principprogram 2019, s. 11.

29 Sverigedemokraternas principprogram 2019, s. 11 och 13.

eller kultur”.³⁰ Kulturforskaren Johan Fornäs konstaterade i en artikel i *Dagens Arbete* 2021, där han granskade riksdagspartiernas kulturprogram, att SD är det parti ”som mest påfallande bedriver [...] identitetspolitik”.³¹

Programmet är naturligtvis värtaligt formulerat och innehåller inga extrema överdrifter eller nedsättande karakteristiker. Som framgått förordar man ett kulturbegrepp som är nationellt och etniskt bestämt och utgör en bestämd och avgränsad enhet, skild från andra kulturer. En sådan bestämning inbjuder förstås lätt till ett synsätt enligt vilket denna kultur kan vara hotad och på olika sätt måste försvaras. Steget till den retorik som uttrycks i termer som kulturkamp eller kulturkrig är inte långt. Det är den retoriken som föranlett forskare att förmoda att det nu sker en politisering av kulturpolitiken. Två aktuella böcker om SD har, betecknande nog, titeln ”Segra eller dö”.³² Det är en anspelning på ett känt inlägg på Facebook alldeles efter valet i september 2018 av partiets internationelle sekreterare, Mattias Karlsson. Han utmålar där den politiska situationen som en ”existentiell kamp för vår kulturs och vår nations överlevnad” och i den kampen finns bara ”två val, seger eller död”.³³

Krigsretoriken har otvetydigt en resonansbotten i partiets politik. Med en mildare formulering från en intervju med den kulturpolitiske talesmannen Aron Emilsson 2020 vill man åstadkomma ett ”paradigmskifte” i svensk kulturpolitik.³⁴ Med utgångspunkt i uppfattningen att ”politiken ligger nedströms från kulturen” understryker Karlsson i en annan intervju hur fundamental och avgörande den typen av kulturell förändring är för SD:s politik. Ordvändningen kunde vara hämtad från Steffens och Kjelléns diskussion om kulturpolitik vid förra sekelskiftet. Det SD synes vara ute efter är att forma en kultur för politiken, vilket innebär en långsiktig politisk strategi. I samma intervju framhöll Karlsson att partier i slutändan bara utgör redskap: ”Det viktiga är vilken samhällsförändring man uppnår.”³⁵ Denna långsiktiga uthållighet är också något partiledaren Jimmie Åkesson upprepat åtskilliga gånger i intervjuer och debatter. Förhållningssättet är inte bara djupt förankrat i partiet, utan dessutom mycket politiskt effektivt, vilket illustreras av Tidöavtalet, de fyra högerpartiernas regeringsunderlag från oktober 2022 (se vidare nedan).

Tanken om ”kulturnationernas kamp” var, som nämndes, en framträdande retorisk trop i den konservativa idédebatten för över hundra år sedan. Den nationalkonservatism som är en av SD:s grundpelare har sina rötter i Kjelléns teorier. I sin ”etnopoliti-

30 Sverigedemokraternas principprogram 2019, s. 9.

31 Fornäs 2021.

32 Johansson Heinö 2019; Baas 2022.

33 Jörnmark Callstam 2018.

34 Aron Emilsson intervjuad i *Dagens ETC* 20/10 2020; Carnhede 2020.

35 Mattias Karlsson intervjuad i SvD 4/7 2020; Lönegård 2020.

tik” underströk han vikten av att folket och nationen sammanföll. Målet var att nationen skulle vara en ”etnisk individ”. SD:s principprogram från 2019 uttrycker saken lite mångordigare, men andemeningen är densamma: ”nationalismen och stärkandet av samhörigheten på den nationella identitetens och den gemensamma kulturens och historiens grund” är hur 2000-talets etnopolitik formuleras.³⁶ Citatet är också tydligt syn för sägen om att ”politik” och ”kulturpolitik” strängt taget är en och samma sak i SD:s värld.

Motdiskurs

Innan jag gör några konkluderande tolkningar av dessa likheter vill jag emellertid uppmärksamma ett par exempel på vad som kan kallas en motdiskurs mot den återaktiverade högerdebatten om kulturpolitik. 2021 utkom Mikael Löfgrens redan citerade bok *Kulturstrider & statskonst* och 2022 publicerade Stefan Jonsson, professor i etnicitet, *Den otyglade skönheten. 5 saker konsten vet om demokratin*. De båda författarna delar en uppenbar oro för vad högernationalism, invandringsfientlighet och förkastande av mångkultur kan få för inverkan på det politiska klimatet i Europa och mer precist på kulturpolitiken och kulturen i Sverige.

Stefan Jonssons bok presenteras på baksidan som en ”brandfackla för konstens betydelse för samhället och demokratin” och innehållet motsvarar väl den beskrivningen. Bokens fem kapitel tar upp fem exempel på ”saker” där konsten historiskt sett kunnat vidga och fördjupa demokratin eller gör det i vår samtid. Udden i Jonssons resonemang är tydligt riktad mot de krafter som på ett eller annat sätt vill begränsa konstens och människors frihet. Konsten i sig kan vara en motståndshandling mot en förtryckande maktapparat, och med konstens hjälp kan vi föreställa oss andra samhällen:

Konsten är det medium som fortast och bäst pekar ut den representativa demokratins tillkortakommande, men också det som snabbt bidrar till dess förnyelse. Det kommer sig av konstens förmåga att tränga bortom representationens gränser för att peka ut det och dem som finns på dess baksida eller utanför ramen: tystade röster, osynliggjorda existenser, subalternas livsformer.³⁷

Jonsson diskuterar exempel ur litteraturen, filmen och den visuella konsten och förhåller sig sålunda till ett snävt kulturbegrepp. Exempelen ska illustrera den kraft han

³⁶ Sverigedemokraternas principprogram 2019, s. 7.

³⁷ Jonsson 2022, s. 124.

tillskriver konsten att på olika sätt förstärka människornas möjlighet och förmåga att utveckla empati, tolerans, fantasi och ödmjukhet. Det demokratibegrepp Jonsson arbetar med är följaktligen något mer omfattande än bara ett system för att styra staten: "en pågående rörelse och praktik där vi under givna villkor försöker bevara och utveckla det vi håller gemensamt och som håller oss samman: samhället".³⁸

På ytan finns det onekligen en del likheter mellan den uppgift demokratin här tillskrivs och den kjellénska etnopolitiken. Men skillnaderna är faktiskt avgrundsdjupa. Till att börja med finns inga som helst resonemang om demokrati hos Kjellén, medan demokratin är både mål och medel hos Jonsson. Vidare tar det sammanfall av "folk" och "nation" som Kjellén föreställde sig formen av ett slags oberoende organisk process hos dessa utvalda begrepp, medan Jonsson tydligt framhåller medborgarna som aktiva politiska subjekt. Hos den senare är det hela tiden frågan om val som medborgarna gör på grundval av en medveten, deliberativ process i det offentliga rummet, inte en idealistisk, predeterminerad utveckling där staten i hegeliansk anda blir till sitt begrepp.

Jonssons framställning utmynnar i ett utkast till kulturpolitiskt manifest med syftet att stärka försvaret av demokratin och, skulle jag vilja tillägga, utveckla och förändra den i en riktning som han själv skissar. Manifestet omfattar tolv punkter, vilka, givet "det höga mål" Jonsson siktar på, också inbegriper flera frågor som för närvarande ligger utanför det kulturpolitiska området. Bland de konventionella kulturpolitiska punkterna märks sådant som "tiotusen kulturhus"; "den förnyade kulturpolitiken" ska se till att det i bostadsområden med fler än tusen invånare finns ett "kulturhus med bibliotek och konstnärlig verksamhet".³⁹ En annan sådan punkt är den femte, att "poeterna kan äta sig mätta". Det vill säga att "konstnärligt verkamma personer för första gången i modern tid har en medelinkomst och pensionsvillkor som motsvarar befolkningens genomsnitt".⁴⁰

I manifestet finns också förslag som går in på andra politikområden. Att "framtidens yrken" (punkt sju) i stor utsträckning har konstnärligt och kulturellt innehåll gör förstås att arbetsmarknadspolitiken måste aktiveras. Jonsson listar också en mycket specifik önskan i sitt manifest, nämligen att "ekonomerna återfår sin rätta status". Det ska ske genom att det så kallade Nobelpriset i ekonomi får sällskap av motsvarande pris i "samhällsvetenskaper, historia, estetiska vetenskaper, bildkonst och scenkonst".⁴¹

Jonssons manifest blandar sålunda högt och lågt, brett och smalt och, som han själv påpekar, ingen punkt är egentligen ny. I olika variationer har de förekommit i diskus-

38 Jonsson 2022, s. 193.

39 Jonsson 2022, s. 195.

40 Jonsson 2022, s. 197.

41 Jonsson 2022, s. 198.

sionen genom åren men, menar han, det är ”halva poängen” med listan. Det finns ett förråd av tankar och idéer som ännu kanske bara delvis eller inte alls prövats i praktiken. Men listan ska nog också ses som ett diskussionsunderlag, en uppfordran till att tänka annorlunda och bortanför gängse uppfattningar, sådant som kan befordra ”demokratins fredsskapande praktik”. Det är ”det sköna projekt” som genomsyrar idén med manifestet.⁴²

Om Jonsson sålunda explicit tar sin utgångspunkt i konsten, rör sig Mikael Löfgren över ett bredare fält. Även om också han ger flera exempel på tillfällen när konstverk i olika genrer orsakat infekterade samhälleliga debatter, resonerar han om kulturpolitik utifrån en dubblering av begreppet, som enklast går att förstå på engelska. Det är den skillnad som finns mellan *cultural policy* och *cultural politics*. Löfgren förklarar: det första uttrycket förstås som ett ”administrativt-tekniskt politikområde”, medan det andra ska tolkas som en ”ideologisk-estetisk samhällskraft”. Det första betecknar ”politikens inflytande över kulturen” och det andra ”kulturens inflytande över politiken”.⁴³

Löfgrens framställning är en bred och initierad skildring av kulturpolitisk historia och kulturpolitiska debatter. Bland annat ägnar han mycket utrymme åt att nagelfara de senaste decenniernas svenska debatt. Under 2000-talet handlade den i hög grad om ”kulturpolitik som identitetspolitik”, enligt den terminologi som berördes inledningsvis. Med Sverigedemokraternas allt större politiska inflytande blir ”kulturpolitik som minnespolitik” allt aktuellare, och Löfgren gör en inträngande och kritisk analys av partiets (kultur)politiska ståndpunkter. Den uppenbara strävan att styra kulturens innehåll och vilken kultur svenskarna ska få ta del av karaktäriserar han som ”ecklesiastisk folkuppfostran i sin renaste form”.⁴⁴ Det finns all anledning att hålla med honom om denna karaktäristik, men diskussionen i det sista kapitlet är den som är verkligt intressant och relevant i det här sammanhanget. Löfgren vill där slå ett slag för kulturpolitiken som en ”demokratimodell”.

För att göra sin idé tydlig återknyter Löfgren till den engelska dubbleringen av kulturpolitik och frågar: ”kan kulturpolitik, i den vidare betydelsen *politics*, i någon mån kompensera för demokratins tillkortakommanden?”⁴⁵ Bevekelsegrunden för att aktivera den termen hämtar Löfgren i den sentida kulturaliseringen av politiken. I sammanhanget noterar han skarpsynt att de politiska rörelser och partier i samtiden som är de mest framgångsrika ”i hög grad kan beskrivas som kulturpolitiska”.⁴⁶ Det sådana partier åkallat är ju de bakåtsträvande föreställningarna om bestämda etniska och na-

42 Jonsson 2022, s. 200.

43 Löfgren 2021, s. 10–11.

44 Löfgren 2021, s. 389.

45 Löfgren 2021, s. 403.

46 Löfgren 2021, s. 405; SD är i detta avseende ett tydligt exempel.

tionella kulturer som utgångspunkten för politiken. Kanske kan, så läser jag mellan raderna, emellertid kultur ges en annan, öppen, humanistisk och framåtsyftande betydelse som kan utgöra grunden för en djupare demokrati?

I ansatsen till svar på den frågan refererar Löfgren till Jürgen Habermas och hans diskussion om "den deliberativa demokratin", som bygger på den kommunikativa rationalitet som utvecklas i fri offentlig debatt. I denna kan en "intersubjektivitet" uppstå, vilken enligt Löfgren är Habermas alternativ till "identitetspolitiska eller abstrakt konstitutionella konstruktioner av 'folk' och 'medborgare'".⁴⁷ Det här ser Löfgren som "kulturpolitik som demokratimodell":

ett betraktelsesätt som överskrider ecklesiastikens dubbla medborgartilltal som interpellation/förhandlingsinvt och öppnar för en syn på politik som på en gång är mer deltagande och mer begränsad. I betydelsen kvalitativ dialog kring gemensamma angelägenheter möjliggör kulturpolitiken en reflexivitet som är den deliberativa demokratins hjärta.⁴⁸

Jonssons lista på kulturpolitiska krav vidgas alltså hos Löfgren till ett helt sätt att bedriva politik. Hur ska det gå till? Tre faktorer är av betydelse, framhåller han. En är offentligheten, som är "demokratins och konstkritikens gemensamma ursprung och livsrum", en annan är humanismen som är "en hållning och tanketradition med radikal, kritisk och demokratisk potential" och den tredje är estetikens motstånd. Denna tredje faktor exemplifierar han med Peter Weiss stora romantrilogi *Motståndets estetik*, i det att den bygger på "estetikens motstånd och estetikens applikation: det konstnärligt gjorda verket bjuder det förhandenvarande motstånd och erbjuder läsaren hennes oförverkligade möjligheter i existensen och världen".⁴⁹

Den första faktorn är mer formorienterad, medan de två andra siktar in sig på innehåll. Det är i det senare avseendet som Löfgrens och Jonssons synsätt liknar varandra. De delar inställning till och förhoppning på konstens, kulturens och kulturpolitikens möjligheter att verka för frihet, öppenhet, tolerans och emancipation. Det är detta innehåll som gör det rimligt och motiverat att beteckna Jonssons och Löfgrens böcker som centrala inslag i en motdiskurs mot den tillbakablickande, konservativa, nationalistiska och etniskt grundade diskurs som framför allt SD står för.

47 Löfgren 2021, s. 427.

48 Löfgren 2021, s. 427. "Ecklesiastik" är ett begrepp hos Löfgren som har "två sammanhängande funktioner: *ideologisk statsapparat och offentlighet*" (s. 129).

49 Löfgren 2021, s. 434.

SAMMANFATTANDE REFLEKTIONER

Tio år efter sitt inträde i Sveriges riksdag vann Sverigedemokraterna så stor framgång i valet 2022 att partiet blev den ledande partnern i högerens regeringsunderlag. I Tidöavtalet överenskom Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna med SD om att de tre förstnämnda skulle bilda regering på ett politiskt underlag som i mycket stor omfattning är identiskt med de politiska linjer SD gått till val på. Ett, kan man kanske tycka, remarkabelt undantag är kulturpolitiken! Denna omnämns vid blott ett enda tillfälle i avtalet och inga förändringar i förhållande till gällande kulturpolitiska mål och riktlinjer signaleras. Man försäkrar att ”principen om armslängds avstånd ska upprätthållas”.⁵⁰ De liberala principer som denna vilar på bibehålls intakta. Hur kan det komma sig?

Svaret kan skisseras genom en analys utefter två linjer. Den ena är att använda den analytiska förfining som introducerades i början av detta bidrag och den andra är att skilja mellan nationell nivå och underliggande nivåer. För SD är det egentligen inte så viktigt hur den nationella konst- och kulturpolitiken de facto formuleras. På den nivån är det deras generella politik som gäller, en så kallad ”kultur för politik”. Det avgörande är att omdefiniera spelplanen, att skaffa sig ett problemformuleringsprivilegium där det är partiets begreppsbestämningar som styr diskursen. Här har SD en långsiktig strategi och har kommit en bra bit på väg.

Struntar SD då i konst- och kulturpolitiken? Ingalunda. Men en sådan är enklare att genomföra på det lokala, kommunala planet, där partiets styrka emellanåt överträffar den på nationell nivå. Det har redan förekommit försök från SD-politiker i enskilda kommuner att direkt påverka till exempel det lokala folkbibliotekets bestånd och urvalskriterier. Det är min gissning att det kommer ske fler sådana påverkansförsök. Ju mer framgångsrik den nationella kulturen för politik är, desto lättare kommer också de konkreta, lokala konst- och kulturpolitiska åtgärderna bli att genomföra.

Av denna korta genomgång går det att dra några slutsatser och göra många slags reflektioner. Det är enkelt att konstatera att ”kulturpolitik” har betytt flera olika saker under årens lopp. Att kulturbegreppet är notoriskt mångtydigt och svårfångat är förvisso ingen nyhet. Snarare blir det ännu en gång bekräftat att det dels lånar sig till många betydelser och sammansättningar, dels nästan sömlöst kan glida mellan olika betydelser, ofta i samma framställning.

En annan, viktigare och intressantare, reflektion man kan göra är att notera den innehållsliga ”båge” som ordet beskriver mellan det tidiga 1900-talets diskurs och det

⁵⁰ Tidöavtalet, s. 61.

tidiga 2000-talets. Den nationalkonservativa och etniskt definierade (kultur)politik som SD propagerar hämtar tydligt förebild och inspiration hos Rudolf Kjellén. Ja, den kultur för politik som partiet för fram kanske till och med går bortom den anti-moderna position som Kjellén intog i vissa frågor. För honom var samtida vetenskaplig kunskap trots allt en viktig förutsättning för politiken. Den politik som sittande högerregering har enats om i Tidöavtalet ger tvärtom intrycket att forskning, kunskap och beprövad erfarenhet åsidosätts på flera politikområden. Det gäller kriminalpolitiken, klimatpolitiken, miljöpolitiken, energipolitiken, skolpolitiken och språkpolitiken för att nämna några exempel. Det är en tendens som i så fall rimmar väl med SD:s långsiktiga strategi i kulturfrågorna.

En tredje reflektion gäller ordval. Många forskare, också utanför Sverige, har prövat tankegången att kulturpolitiken nu håller på att (åter)politiseras. Jag förstår till fullo intentionen med resonemangen, men jag menar att ordvalet är lite missvisande. Det är helt korrekt att de stora ideologiskt grundade stridigheterna om kulturpolitiken inte funnits sedan den infördes i Sverige på 1970-talet. Men jag vill ändå hävda att den hela tiden faktiskt varit "politisk". Principen om armlängds avstånd är ju tydligt liberal. Att stor partipolitisk enighet om det offentliga förhållningssätt skulle innebära att detta förlorade sin politiska karaktär riskerar att tömma begreppet politik på mening. Bättre då att tala om till exempel "tydligare ideologisering" av den kulturpolitiska debatten.

En fjärde reflektion, avslutningsvis, är en undran. I bortåt tvåhundra år har i synnerhet konstnärer men också kulturdebattörer i gemen hävdat att kulturen har ett omistligt egenvärde och att ledstjärnan alltid måste vara "konst för konstens egen skull". Denna devis har också tagits för den viktigaste motivationen för och legitimeringen av kulturpolitik. Håller den nu på att bli överspelad? På ömse håll i det politiska spektretet har debattörer på senare tid åberopat värden utanför konsten och kulturen för att skapa en stark legitimering för kulturpolitik. På vänstersidan hävdas att konsten är en grundval för demokratin och på högersidan att kulturen är grundvalen för staten. Ser vi ett paradmskifte också i legitimeringen av kulturpolitik?

REFERENSER

- Baas, David 2022. *Segra eller dö*, Stockholm: Mondial.
- Blomqvist, Håkan 2022. "Högern gör en u-sväng", *Nyhetsmagasinet ETC* 2022:39, s. 38–39.
- Carnhede, Anna-Maria 2020. "Aron Emilsson (SD): Så vill vi förändra svensk kulturpolitik i grunden", *Dagens ETC* 20/10, <https://www.etc.se/kultur-noje/sd-vill-starta-nationalistiska-folkhogskolor>. Hämtad 6/10 2023.
- Fornäs, Johan 2012. *Kultur*, Malmö: Liber.
- Fornäs, Johan 2021. "Vi tar kulturtempen på partiprogrammen", i *Dagens Arena* 18/3, <https://www.dagensarena.se/essa/vi-tar-kulturtempen-pa-partiprogrammen/>. Hämtad 6/10 2023.
- Frenander, Anders 2012. "Statens förhållande till folkbiblioteken 1912–2012", i Anders Frenander & Jenny Lindberg red., *Styra eller stödja? Svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*, Borås: Högsolan i Borås.
- Frenander, Anders 2014. *Kulturen som kulturpolitikens stora problem. Diskussionen om svensk kulturpolitik fram till 2010*, Möklinta: Gidlunds.
- Harding, Tobias 2022. "Culture wars? The (re)politicization of Swedish cultural policy", *Cultural Trends* 31:2, s. 115–132, <https://doi.org/10.1080/09548963.2021.1971932>.
- Johansson, Lars Anders red. 2015. *Varken bildning eller piano. Vantrivs borgerligheten i kulturen?* Stockholm: Timbro.
- Johansson, Lars Anders 2017. *Att dansa efter maktens pipa. Kultur i politikens tjänst*, Stockholm: Timbro.
- Johansson Heinö, Andreas 2019. *Segra eller dö. 1989 och början på kulturkriget*, Stockholm: Timbro.
- Johansson Heinö, Andreas 2021. *Anteckningar från kulturkriget*, Stockholm: Timbro.
- Jonsson, Stefan 2022. *Den otyglade skönheten. 5 saker konsten vet om demokratin*, Stockholm: Norstedts.
- Jörnmark Callstam, Dennis 2018. "SD-toppens utspel: 'Seger eller död'", *Göteborgs Posten* 12/9, <https://www.gp.se/nyheter/sverige/sd-toppens-utspel-seger-eller-d%C3%B6d-1.8220636>. Hämtad 2/11 2022.
- Kjellén, Rudolf 1916. *Staten som livsform*, Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Klockar Linder, My 2014. *Kulturpolitik. Formeringen av en modern kategori*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lundgren, Lena, Mats Myrstener & Kerstin E. Wallin 2015. *Böcker, bibliotek, bildning. Valfrid Palmgren Munch-Petersens liv och verk*, Stockholm: Stockholmia.

- Löfgren, Mikael 2021. *Kulturstrider & statskonst. Historiska perspektiv och kulturpolitiska utmaningar*, Göteborg: Daidalos.
- Lönegård, Claes 2020. "SD:s stora plan: ta makten över kulturen", *Svenska Dagbladet* 4/7.
- SOU 1972:66. *Ny kulturpolitik*, betänkande.
- Sverigedemokraternas principprogram 2019, <https://sd.se/wp-content/uploads/2022/07/sverigedemokraternas-principprogram-2019.pdf>. Hämtad 14/10 2022.
- Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1952. *Människan och nutiden*, betänkande, Arbetarrörelsens kulturkommitté till socialdemokratiska partikongressen 1952, Stockholm: Tiden.
- Tidöavtalet, <https://www.liberalerna.se/wp-content/uploads/tidoavtalet-overens-kommelse-for-sverige-slutlig.pdf>. Hämtad 26/10 2022.